

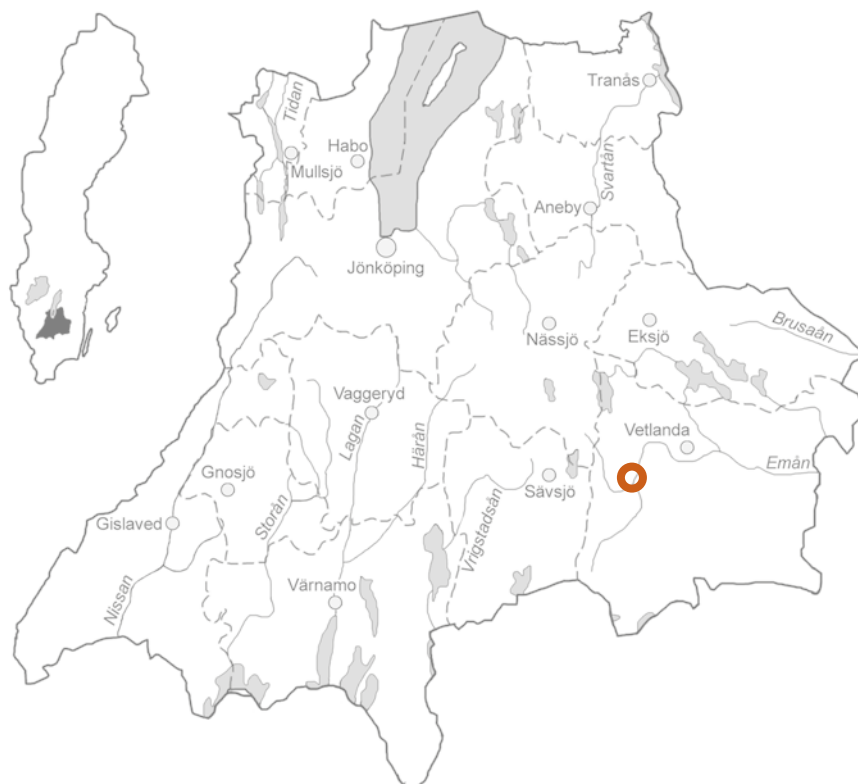
Lannaskede gamla kyrka

Antikvarisk medverkan i samband med yttre restaurering,
Lannaskede socken i Vetlanda kommun, Jönköpings län, Växjö stift

Lannaskede gamla kyrka

Antikvarisk medverkan i samband med yttre restaurering
Lannaskede socken i Vetlanda kommun, Jönköpings län, Växjö
stift

Jönköpings läns museums dnr: 233/07
Länsstyrelsens dnr: 433-16184-2007, 433-3517-2010

Rapport och foto: Britt-Marie Börjesgård
Grafisk mall: Anna Stålhammar
Distribution: Digital pdf

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:
© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833.

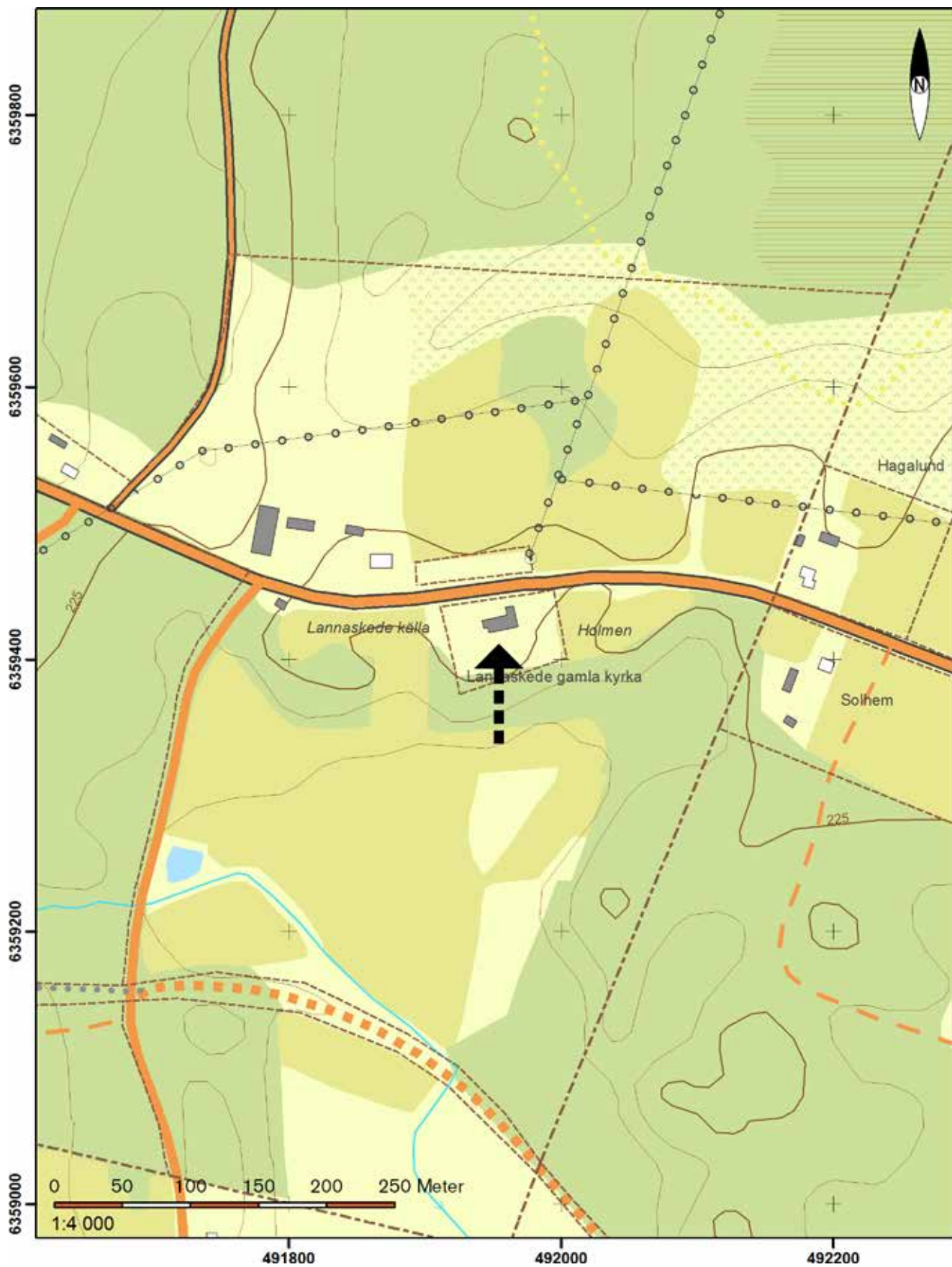
© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2022

Innehåll

Inledning.....	5
Syfte.....	5
Historik.....	5
Händelsehistorik.....	6
Beskrivning inför åtgärder.....	7
Bakgrund.....	7
Klimat- och emissionsmätningar.....	9
Byggnadens status.....	10
Vidtagna åtgärder.....	11
Fasadarbeten.....	11
Stenkonservering.....	16
Målning av fönster.....	17
Sammanfattning.....	17
Utvärdering.....	17
Åtgärder 2011.....	19
Utförda åtgärder.....	20
Sammanfattning.....	20
Antikvariska synpunkter.....	21
Administrativa uppgifter.....	22
Referenser.....	22
Arkiv.....	22
Otryckta källor.....	22
Tryckta källor och litteratur.....	22

Bilagor

Bilaga 1. Fotobilaga.....	23–28
Bilaga 2. Materialspecifikation.....	29–30
Bilaga 3. Rapport stenkonservering.....	31–35

Utdrag ur digitala fastighetskartan.

Inledning

Under 2009, efter en längre tid av projektering, genomgick Lannaskede gamla kyrka en yttre restaurering. Puts och fasaddekorationer konserverades vilket bland annat innebar att de dekormålade partierna delvis rekonstruerades och delvis målades i/förstärktes. De fasadytor som inte hanterades av konservator restaurerades av putsentreprenör och avfärgades. Vidare har stenportalen och solbänkar konserverats och fönstren målats.

Rapporten omfattar de utförda putsarbetena, medan konserveringen av fasaden och åtgärderna med dess dekormålade partier redovisas i särskild rapport. Då arbetena utfördes parallellt och med delvis samma metoder kommer dock rapporterna stundtals att tangera varandra.

Syfte

Syftet med arbetena var att komma till rätta med fuktproblem i muren och att restaurera putsfasaden med metoder anpassade utifrån kyrkans höga kulturhistoriska värden.

Syftet med den antikvariska medverkan var att dokumentera de genomförda åtgärderna i allmänhet, men även att fånga upp eventuella kulturhistoriska iakttagelser.

Historik

Lannaskede gamla kyrka utgör en av de mest välbevarade romanska stenkyrkorna i det gamla Njudungs folkland. Detta delvis till följd av att den inte moderniserades utan ersattes av den gemensamma kyrkan med grannsocknen Myresjö 1876 med också för att den inte ödelades vid byggandet av den nya kyrkan utan underhölls som kapell för månatliga gudstjänster. Under åren 1935–38 restaurerades kyrkan efter ett program upprättat av arkitekt Erik Lundberg, Riksantikvarieämbetet.

Kyrkan före åtgärd, från sydost. Våren 2008, dräneringsåtgärderna är utförda i anslutning till kyrkan.

Kyrkan från norr, före åtgärd.

Den tornlösa kyrkan har en typisk romansk plan med smalare kor och absid i öster. Under efterreformatorisk tid har en sakristia och ett vapenhus av trä tillkommit. Särpräglade är sydportalen i finhuggen sandsten med sin kolonnburna baldakin, i delvis rekonstruerat skick. Längs takfot och kring hörn finns en målad renässansdekor i rött, vilket också detta var typiskt för Njudungs-kyrkorna. Kyrkobyggnaden med sitt branta spåntak, ger ett påtagligt medeltida intryck där de under 1600-talet förstörade fönstren står för den enda stora förändringen.

Händelsehistorik

Utdrag ur historik upprättad av Robin Gullbrandsson.

1100-talets senare hälft Långhus och kor med absid uppförs.

Sent 1500-tal eller 1600-talets förra hälft Renässansdekor i form av röda bårder längs takfot, runt fönster och dörröppningar. Den målade röda tegelkvadern i hörnen kan vara äldre.

1668 Kyrkan kalkas ”kyrckiones hwitmenande och målände”. Det är högst sannolikt att den röda renässansbården och dekoren runt fönstren rekonstruerades ovanpå ett nytt lager kalk. Två dekorlager har iakttagits. Mer osäkert huruvida även hörnkedjan målats om. 17 tunnor grå kalk, 7 tunnor vit kalk.

1669 Fönster bekostas, vilket kan innebära att fönsteröppningarna förstöras och att de medeltida fönstren sätts igen, även det medeltida södra absidfönstret.

1685 Timrad sakristia reses vid norra korväggen och öppning görs i kormuren. (Denna sakristia står nu som vapenhus vid västra porten och akantusdekorationen kan ha tillkommit redan 1685.)

1702 I anslutning till att interiören dekoreras av Johan Columbus från Karlskrona, verkar också utsidan ha dekorerats. Runt fönstren målades akantusslingor och änglar i gult, rött, svart och blått. Troligtvis innebar detta att renässansmåleriet liksom hela väggarna kalkades över i sin helhet.

1757 Timrat litet vapenhus reses vid södra koringången.

1766 Sakristia i sten muras på norr och samtidigt flyttas den timrade sakristian till långhusets södra ingång. Kyrkan putsas om, troligtvis putsas även barockdekoren över. Möjligen rivs baldakinen vid södra porten för att ge plats åt vapenhuset. Enligt kyrkans arkivhandlingar

Kyrkan från sydväst före restaureringen, foto 1927
Mårten Sjöbeck, Lunds universitetsbibliotek.

nyttjades 70 tunnor grå kalk, 9 tunnor vit kalk, fyra lass lera.

1770 Sakristian putsas om eftersom delar av putsen fallit av ovanför grunden. Året härpå dekoreras sakristians innerväggar och tak. (För-samlingen hade inte råd att renovera interiörmåleriet 1771.)

1776 Spåntaken rödslammas liksom övrigt utvändigt trä.

1778 Exteriören kalkas för att dölja röda fläckar.

1790 Ny rödfärgning tak.

1811 Sättningspricka i absidvalvet renoveras.

1822 Gammal fasadputs, delvis nedrasad ersätts med ny. Fönster-öppningarna förstoras nedåt för att ge mer ljus. Troligen spritputsas fasaden vid detta tillfälle och fönster- och dörrumfattningar slätputsades. (Är fortfarande synligt inne i vapenhuset).

1831 Västra huvudingången tas upp samtidigt som den södra sätts igen. Vapenhuset från södra ingången flyttas hit och den nya brädfodringen rödfärgas.

1846 Nytt takspån, rödslammat med tjärtillsats. Fyra nya solbänkar av Ramkvillaskiffer.

1889, 1895, 1908 Fönsterreparationer.

1935–36 Sydporten öppnas igen. Nya ytterbågar i fönster samt ospröjsade innerbågar.

1938 Friläggning av exteriör puts och dekor. Dekor både renässans och barock. Baldakinen rekonstrueras. Möjligt att södra absidfönstret tas upp i samband med detta?

1971 Nya ventiler tas upp på södra sidan av långhuset.

1974–75 Konservering av fasadputs och måleri. Stora partier har vittrat och måleriet har blekts. Utstockning med KC-puts och ytputsas med ”rent” kalkbruk.

1984 Konservering av fasadputs och måleri. Nya putsskador har uppstått och måleriet har blekts ytterligare. Barockmåleriet är så blekt att det inte kan restaureras utan kalkas istället över.

Beskrivning inför åtgärder

Bakgrund

I samband med den skadeinventering som konservatorerna vid Jönköpings läns museum genomförde 2002 på uppdrag av Växjö stift noterades klimatrelaterade skador i kyrkan. Vid konserveringen av det invändiga dekormåleriet 2005 konstaterades att muren, framför allt på kyrkans norra sida, och sakristians murar var fuktiga. I sakristian var problemen så omfattande att konserveringen inte utfördes.

Vinkeln mellan sakristians västra vägg och långhusets norra fasad före dräneringsgrävningen. Muren var fuktig med påväxt av grönalger och lav.

Initialt gjordes en klimatomätning och Svensk Klimatstyrning, Kolbäck, fick i uppdrag att analysera klimatförhållandena, utföra provtagning av mikrobiell påväxt samt att studera den invändiga byggnadskonstruktionen.

I december 2006 påbörjades en diskussion inför kommande åtgärder, i samtalet deltog representanter för församlingen, stiftet, länsstyrelsen, länsmuseet, Svensk Klimatstyrning, samt tilltänkta entreprenörer.

Dränering

För att förbättra avvattningen gjordes en ny dränering. För att lokalisera den tidigare dragningen grävdes provgropar. Detta utfördes i september 2007 och arbetena genomfördes sedan våren 2008. Schaktövervakning utfördes av länsmuseet, provgrävningen följdes av Robin Gullbrandsson som har redovisat sina iakttagelser i brev daterat 3 september 2007. Vid arbetenas utförande 2008 gjorde Britt Anjeborn den arkeologiska förundersökningen, resultatet redovisas i arkeologisk rapport 2008:45.

Arkivsökning

Inom ramen för projektet gjordes en genomgång av källmaterial för att fånga upp kyrkans byggnadshistorik och restaureringshistoria. Detta för att få fram så mycket faktaunderlag som möjligt inför åtgärderna. Arkivstudien utfördes av Robin Gullbrandsson och redovisas i byggnadsvårdsrapport 2008:36. En kronologisk sammanfattning återges under rubriken händelsehistorik.

Prover

Inför putsrestaureringen togs ett antal prover och tester genomfördes både vad gällde rengöring av fasaden och för att få fram ett lämpligt lagningsbruk. Utförande av tester samt upprättade av pro-

Gunnel Rosenquist och Staffan Bergström diskuterar lavpåväxten.

grammet för putsarbetena skedde i samråd mellan konservator Gunnel Rosenquist, putsentreprenör Staffan Bergström och antikvarie Britt-Marie Börjesgård. Putsproverna analyserades av Målarkalk.

Besiktning på plats i samband med projekteringen, april 2008.

Klimat- och emissionsmätningar

Mätningar av lufttemperatur och relativ luftfuktighet gjordes från september 2006 och pågick fortfarande hösten in på 2009. Fem mätare var utplacerade i olika delar av kyrkan samt en i krypgunden under mittgången och en utomhus som referens. Klimatmätningarna visade en förhöjd luftfuktighet och behovet av att bland annat förändra uppvärmningssystemet. Under hösten 2012 installerades ett nytt styr- och reglersystem av värmen i kyrkan. I rapporten över dessa arbeten redovisas även mera av resultaten från klimatmätningen, se Jönköpings läns museum, byggnadsvårdsrapport 2013:04.

Även emissionsmätningar utfördes i krypgunden under kyrkan. Mätningarna utfördes och analyserades av Svensk Klimatstyrning i Kolbäck.

I anslutningen mot kortaket var det påfört cement.

Sandstensportalen före stenkonservering.

Byggnadens status

Fasaden uppvisade smärre putsskador, med enstaka partiella puts-släpp och avfärgningen var delvis urlakad, allra mest på den västra gaveln. De dekorativa rödmålade taklisterna, hörn- och fönster-omfattning var slitna och partiellt otydliga.

Kyrkan hade vidare en relativt kraftig lavpåväxt av röd, svart och vit lav. Påväxten var kraftigast på sakristians norra gavel samt i anslutning till vinkeln mellan sakristians tak och den norra lång-husväggen.

Kyrkan hade många olika typer av puts, det förekom både äldre feta putsskikt, magrare bruk och sentida lagningar med KC-bruk. Vid solbänkar och vissa takanslutningar fanns rent cementbruk.

Stenportalen på kyrkans södra långsida hade viss lavpåväxt och trappstenarna hade en felaktig lutning. Fönstren var i behov av ommålning.

Konservator Gunnel Rosenquist utför rengöringsprov av laven på sakristians norra gavelfasad.

Vidtagna åtgärder

Fasadarbeten

I gränsdragningen mellan putsentreprenaden och konservatorsarbeten satte konservatorn gränserna. Generellt hanterade konservatorn målade ytor, med en anslutande mindre ”skyddszon”, och putsentreprenören övriga ytor. Arbetena genomfördes parallellt och i samråd.

Rengöring av fasad

För avdödande av lav och rengöring av fasaden provades olika metoder och material. Provytor mättes in på sakristians norra gavel, öster om korfönstret. Tester utfördes med ammoniak respektive algtvätt (DenTar) i olika koncentrationer, outspädd respektive spädd med vatten. Vidare gjordes också tester för att se huruvida exponeringstiden var avgörande. Skillnaden mellan långtidsverkan och kortare exponeringstid där medlet penslades på och fick verka 30 minuter var ringa. Testerna och försöksserierna redovisas mera ingående i konservatorsrapporten.

Den röda laven försvann i alla testerna, den svarta påverkades i princip inte, möjligen kunde en viss blekning anas. Den gråvita laven påverkades svagt.

Resultatet och beslutet efter testerna blev att man behövde nyttja lite olika tillvägagångssätt beroende på yta. Putsentreprenören använde klor på de svåraste partierna så som sakristians norra gavel, delar av långhusets norra sida samt cirka 10 kvm i övrigt på långhuset. På övriga ytor nyttjades Dentar. Ytorna skurades sedan med rotborste och sköljdes av med hett vatten. Därpå avspolades ytan med vatten. Konservatorn använde ammoniak i blandning 1:4 för lavtvätt på aktuella ytor.

Provytor lavrengöring, sakristians norra gavel..

Staffan Bergström utför ett rengöringsprov med vatten och skurborste.

Blästerprover

Prov med olika blästringsmetoder utfördes. Sandblästring med fint munstycke, (0,6 mm och blästermedel 0,25–1 mm från cirka tre meters håll) tog alltför hårt och valdes därför bort. Bläster med dolomitmjöl, så kallad JOS-blästring, utförd med stor försiktighet och lågt tryck, blev den metod som valdes för rengöring på angivna ytor.

Putsprover

Det togs flera putsprover i omgångar, som analyserades av Målar-kalk AB i Hyllinge. Målar-kalk tog på församlingens önskemål två prover hösten 2006. Dessa prover togs dels vid takåsen på sakristians norra sida, dels vid takfoten på långhusets södra sida, med ambitionen att hitta äldre bruk. Dessa prover visade att det var ett äldre fett bruk med en hög andel kalk.

Under projekteringsens gång togs ytterligare prover för tunnslipsanalys, för att försöka få fram ett restaureringsbruk som kunde fungera både med de äldre putsskikten och med 1900-talets restaureringsbruk. I juni 2008 togs två prover, prov 1 togs på den västra gaveln där det utförts putsarbeten både 1938 och 1971. Provet togs ca 1,60 meter ovan mark och strax intill den målade hörnkedjan. Yttre skiktet var restaureringsbruk från 1971 och förhoppningen var att också få med restaureringsskikt från 1938. Därunder fanns äldre, hårdare skikt. Prov 2 togs på den södra korväggen, till vänster om kordörren, ca 1,50 meter över mark. Det provet bestod av äldre puts- och kalkskikt.

Jämförelser och slutsatser av de fyra olika putsanalyserna

Den kalk som fanns i de medeltida putsskikten var densamma eller likvärdig i stort sett samtliga prover, det gällde i både puts och kalk på södra korväggen, vid takåsen på sakristians norra sida och vid takfoten på södra långhuset.

Blästerprov inför kommande arbeten, på sakristians norra gavel.

Gunnel Rosenquist och Staffan Bergström besiktigar korväggen inför kommande arbeten.

Innanför putsen på södra långsidan fanns ett medeltida bruk med annan bindemedelstyp (Prov 2 i analysen från 2006). Vid analysen tolkade man att det avvikande bruket kunde vara murbruk.

De yttre putslagren uppgavs vara snarlika i ålder, i vart fall 1900-tal och en del hade applicerats i tät följd. De innehöll portlandcement och luftporbildande medel. På västra gaveln räknat inifrån och ut i blandning motsvarande KC, 10/90/600, 80/20/650, respektive 80/20/800. De under 2006 analyserade putsproven innehöll endast medeltida material.

Den medeltida putsen låg i ett lager utom på sakristian där den låg i två lager. Den var relativt tunn (mellan 2 och 13 mm) utom längs takfoten där den var 35 mm. Ballasten var natursand.

Vad gällde 1900-talsputs var även det sentida bruket blandat med natursand. I båda fallen noterades inga tecken på nedbrytning utom i färgskikten.

Putslagningar

Ambitionen med putsarbetena var att ersätta ytliga cementlagningar, att skrota vittrad puts, ytputs med dåligt fäste (bom) samt spjälkande ytlig restaureringsputs och att spara äldre underliggande puts. I och med att putslagningarna utfördes partiellt blev beslutet att ta fram ett restaureringsbruk som kunde fungera både gentemot 1900-talets restaureringsputs och äldre puts. Cementlagningar som inte upplevdes utgöra något problem lämnades intakta.

Målarkalk fick i uppdrag att tillverka ett objektsanpassat putsbruk baserat på prov 1 enligt ovan. Analysen gav vid handen att bruket hade ett blandningsförhållande som motsvarade KC 80/20/800 0–2 mm och 80/20/650 0–3,5 mm. Det nya bruket skulle dock utifrån antikvariska aspekter tillverkas med hydraulisk kalk som bindemedel. Utstockningsbruket, SB213 Lannaskede g:a enligt Målarkalks beteckning, tillverkades med proportionerna

Långhusets västra gavel före åtgärd, avfärgningen var kraftigt urlakad i väggens övre del.

Putsen på korets södra vägg var instabil. Det yttersta tunna putsskiktet hade dålig vidhäftning mot underlaget.

KKh 80/20/650 0–4 mm (torrbruk) och ytputsen SB212, KKh 80/20/800 0–2 mm (torrbruk). Bruket levererades som tvåkomponent och var tillverkat på Kulekalk och Jurakalk. Vid beredningen på plats doserades det med en förpackning Jurakalk per säck blött bruk.

Putsen i anslutning till korportalen visade sig vara i dåligt skick. Konservator Gunnel Rosenquist knackar bort puts med dålig vidhäftning.

Utförda putslagningar på sakristian, maj 2009.

Efter lavrengöring, blästring och avspolning knackades vittrad puts, bompartier, ytliga cementlagningar och spjälkande restaureringsputs ner och lagades upp med nytt bruk enligt ovan. Lagningarna var mest omfattande på sakristians västra gavel och skeppets norra långsida, i båda fallen ner mot mark. Generellt var skadorna koncentrerade till väggarnas nedre delar mot mark. Det var också förhållandevis stora skador i anslutning mot korportalen i söder, huvudparten av arbetena där utfördes dock av konservator. Lagningarna gjordes fläckvis, någon allmän filtning utfördes inte.

Avfärgning

Fasaden i sin helhet avfärgades med kalkfärg, med pigmenterad kalk enligt kalkprov 94/9, 6:12 i Kalkfärgslikaren. Detta innebär en inblandning av 35 gram guldockra kulör 94 och 45 gram obränd terra di sienna, kulör 46, per 25 kg kalkpasta, Kulekalk från Målarkalk och sedan 160 liter vatten.

Inledande avfärgning av kyrkan, juni 2009.

Pågående stenkonservering.

På partier med icke avlägsnade cementlagningar noterades dålig sugning. Dessa ytor behandlades med sandkalk i två strykningar för att få kalkavfärgningen att fästa. Enstaka smidesdetaljer i fasaden infärgades lika fasad.

Fasadarbetena utfördes av Målerifirma Rose Bergström & Son, genom Staffan Bergström.

Stenkonservering

Sandstenportalen vid den södra entrén samt solbänkarna av skiffer konserverades. Konserveringsrapporten återfinns i sin helhet som bilaga 3, med materialspecifikation och detaljbilder. Konserveringsarbetena utfördes av Stenkonservering Väst, Göteborg.

Sydportalen

Portalens baldakin, kolonner och baser rengjordes med vatten och borste. Påväxt i form av alger och lavar avlägsnades. Dåliga fogar fogades om med hydrauliskt kalkbruk. En gammal lagning av ett större fragment på det högra kapitälet frigjordes och den gamla rostiga dubben byttes ut. Mindre fogar och sprickor fylldes/lagades med pigmenterat stenlagningsbruk.

I samråd med konservator Gunnel Rosenquist bestämdes att den kalkade och bemålade inre delen av portalen skulle torrborstas. Fogar fogades med kalkbruk.

Den yttre trappstenens fogar rensades och fogades om med KC-bruk.

Solbänkar

Samtliga fönsterbänkar kontrollerades, torrborstades, gamla svaga lagningar avlägsnades och murades om med pigmenterat B-bruk.

Pågående stenkonservering av sydportalen.

Fönster och solbänk före åtgärd.

Målning av fönster

Fönsterbågarna skrapades rena från lös färg och målades sedan i flera strykningar i en brun kulör lika befintlig. Stormstagen demonteras för att kunna rengöras och återmonteras sedan. Alcro linoljefärg nyttjades. Målningsarbetena utfördes av Njudungs Måleri AB.

Sammanfattning

Utförda arbeten:

- Avdödning av lavar och rengöring av fasad medelst lätt JOS-blåstring,
- putslagningar (efter gränsdragning av konservator, vilka partier som skulle konserveras och vilka som skulle restaureras av putsentreprenör),
- avfärgning,
- konservering av puts och dekormåleri, samt minnestavla i trä
- konservering av stenportal och solbänkar,
- målning av fönster, samt
- återställande av mark efter dräneringsgrävning.

Utvärdering

Besiktning

Slutbesiktning av de utförda arbetena genomfördes den 17 september 2009. Vid besiktningsstillfället deltog från församlingen Kjell Gunnarsson, projektledare Peter Kjöllér, BSV, entreprenörer Staffan Bergström, Målerifirma Rose Bergström & Son, Nils Klahr, Stenkonservering Väst, och Jan-Erik Blomqvist, Njudungs Måleri AB, Mattias Sörensen, länsstyrelsen, Torbjörn Sjögren, Växjö stift, samt antikvarie Britt-Marie Börjesgård, länsmuseum.

Fasaden avsynades den 2 juli 2009 medan ställningarna fortfarande var på plats, vid denna delbesiktning deltog Kjell Gunnarsson från samfälligheten, konservator Gunnel Rosenquist, entreprenör

Kyrkan från sydväst, vid slutbesiktningen.

Staffan Bergström och antikvarie Britt-Marie Börjesgård. De anmärkningar som då lämnades var åtgärdade vid slutbesiktningen.

Antikvarisk medverkande har varit Jönköpings länsmuseum, genom byggnadsantikvarie Britt-Marie Börjesgård. Läns museet har löpande följt de utförda arbetena.

Läns museets generella synpunkt var att arbetena var väl utförda och i enlighet med länsstyrelsens beslut och de av läns museet preciserade anvisningarna.

Några anmärkningar gjordes dock. Gällande putsarbetena noterades att blästersand hade träng in mellan ytter- och innerfönstren i sakristians fönster. Lagningarna efter ställningsbultarna skulle avfärgas ytterligare en gång och ett järn i muren vid kordörren hade inte slutstrukits. Vidare fanns det en smärre putsskada på norra fasaden orsakad av markentreprenören.

Avseende stenkonserveringen påpekades att det nya lagningsbruket på solbänken i norra fasadens nedre fönster avvek alltför mycket i kulör. Vidare informerade stenkonservatorn om att det inre trappsteg vid stenportalen inte hade satts om, då det hade innerburit allt för stora ingrepp. Noterades att det aktuella trappsteget bör hållas under uppsikt då det har bakfall.

Vad gällde markarbetena påpekades att det material som påförts ej var tvättat. Det hade dessutom påförts alltför mycket material framför allt vid sakristian, då ventilernas nederkant hamnat under marknivå och vid vapenhuset där det har fyllts upp till träfasaden.

Under punkten konservering kom frågan om ytbehandling av trätavlan på sakristians norra gavel upp till diskussion. Det konstaterades att det inte var en åtgärd enligt beslutad programhandling. För att skydda tavlan hade en täckplåt, som är så bred att den sticker ut över de reliefhuggna partierna, satts över densamma.

De slutförda arbetena hade genomförts på ett antikvariskt tillfredsställande sätt. De beskrivna anmärkningarna skulle åtgärdas av respektive entreprenör, någon efterbesiktning ansågs ej nödvändig.

Övrigt

Frågan om hängrännor som även tidigare hade behandlats togs upp till förnyad diskussion. Den tekniskt sämsta putsytan återfinns på korets södra fasad, för att skydda denna yta kunde länsstyrelsen tänka sig att lämna tillstånd till en hängränna vid den södra korväggens takfall (det raka väggpartiet, inte absiden).

Åtgärder 2011

Frågan om avvattningsåtgärder diskuterades vid den tidigare nämnda slutbesiktningen i september 2009. Mötet enades då om att en hängränna skulle monteras vid korets södra sida. Det fastslogs att arbetena lämpligen skulle utföras under samma höst för att ekonomiskt kunna inbegripas i projektet. Bsv arkitekter & ingenjörer AB, fick i uppdrag att i samråd med länsmuseum utarbeta ett förslag till utförande. Länsmuseum lämnade ett yttrande daterat 2009-11-19 och ansökan lämnades sedan in till länsstyrelsen juni 2010. Entreprenören förberedde genom att sätta upp ställning i december 2009. Av olika anledningar kom sedan arbetena inte att utföras i avsedd takt, vilket gjorde att ställningen blev stående och orsakade skador på fasaden.

En gemensam besiktning genomfördes den 30 september 2011, då de uppkomna skadorna dokumenterades, behov av åtgärder fastlades och en enkel gränsdragning gjordes mellan konservatorsinsatser och putsarbeten. Det noterades att kostnaden för konservatorsinsats och antikvarie skulle tas av entreprenören. I besiktningen deltog från församlingen vaktmästare Inga-Lill Karlsson, projektledare Peter Kjoller, bsv, entreprenör Staffan Bergström, Mattias Sörensen, länsstyrelsen, konservator Gunnel Rosenquist och antikvarie Britt-Marie Börjesgård, länsmuseum.

Skadorna var mest omfattande i vinkeln mellan långhusets södra gavel och korets södra vägg.

Skador på korets södra vägg.

Hängrännen är monterad, september 2011.

Utförda åtgärder

Hängränna

En hängränna i trä, motsvarande den som finns på sakristian, sattes vid korets södra takfall, på dess raka del, ej absiden. Hängrännen är satt så att den skjuter ut en god bit från fasaden i dess längdriktning. Krokar som följde rännans form utfördes i traditionellt smide och fästes i takfoten. Rännan kläddes invändigt med takpapp och tjärades.

Putsarbeten

Skador som hade uppstått på grund av stänk från ställningen åtgärdades. Putslagningar och avfärgning utfördes med samma bruk och kulör på kalkfärg som tidigare fastställts. I anslutning till arbetena åtgärdades även skador som uppstått i samband vid byte av anslutning till åskledaren.

Sammanfattning

Utförda arbeten:

- montering av hängränna vid korets södra fasad,
- putslagningar av skador på fasad orsakade av stående ställning,
- avfärgning åtgärdade ytor,
- konserveringsåtgärder hörnkedja i anslutning till skador samt
- kvarstående anmärkningar, framför allt gällande blästersand mellan glaset i fönstren i sakristian.

Slutbesiktning och antikvarisk medverkan

Slutbesiktning av de utförda arbetena genomfördes den 7 november 2011. Vid besiktningstillfället deltog från församlingen Stig-Göran Fransson och Marie Danvall, projektledare Peter Kjöllér, bsv, entreprenör Staffan Bergström, Målerifirma Rose Bergström & Son, samt antikvarie Britt-Marie Börjesgård, läns museet.

Sedan kyrkan restaurerades hade åskledarna åtgärdats med skador på fasaden efter de tidigare fästpunkterna.

Putsskadorna var åtgärdade i enlighet med överläggning i september. Hångrännan var monterad och utförd i enlighet med länsstyrelsen beslut och de av länsmuseumet preciserade anvisningarna. Garantiåtgärderna likaså var utförda utan anmärkning.

Utförandet av skydden vid ventilerna i grunden diskuterades dock. Någon form av lock behövs för att det inte ska ledas in regnvatten och kantstenen borde bytas till en sten med mera "naturstenskaraktär". Vidare noterades några smärre rinningar på sockeln, som skulle åtgärdas av entreprenören.

Mötet uppmärksammandes på att det fanns rinningar i putsen invändigt vid fönstren i långhuset och koret, detta hade missats vid slutbesiktningen 2009, då ingen invändig besiktning utfördes. Skadorna har åtgärdats av konservator och kostnaderna reglerats med entreprenören.

Vidare noterades att viss grönlav började återkomma på putsen i anslutning till sockeln framförallt på sakristians östra sida. Konstaterades att ett enkelt program för återkommande underhåll bör tas fram, både vad gäller puts och konservering.

Antikvarisk medverkande har varit Jönköpings länsmuseum, genom byggnadsantikvarie Britt-Marie Börjesgård. Länsmuseumet har löpande följt de utförda arbetena. Arbetena godkändes.

Antikvariska synpunkter

Lannaskede gamla kyrka är en kyrka med höga kulturvärden, vilket gör det extra angeläget att hitta en välavvägd balans i de åtgärder som utförs. Fastighetsägaren vill hålla sin kyrka i stånd och samtidigt hushålla med resurserna. Detta är intentioner som på intet sätt står i motsatsförhållande till varandra.

I diskussionerna inför och i samband med de genomförda arbetena framhölls vikten av att få till ett mera löpande underhåll av putsfasaderna. Som det noterades vid slutbesiktningen 2011 konstaterades att ett enkelt program för återkommande underhåll borde tas fram, både vad gäller puts och konservering. En fråga som fortsatt är aktuell och angelägen.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr:	433-16184-2007 (puts) 433-3517-2010 (hängrännor)
Jönköpings läns museums dnr:	233/07
Byggherre:	Lannaskede kyrkliga samfällighet
Projektledare:	Peter Kjöllér, bsv arkitekter AB
Entreprenör:	Målerifirma Rose Bergström & Son, Staffan Bergström
Entreprenör:	Njudungs Måleri AB
Entreprenör:	Stenkonservering Väst
Antikvarisk medverkan:	Britt-Marie Börjesgård
Rapportansvarig:	Britt-Marie Börjesgård
Rapportgranskning:	Anders Franzén
Län:	Jönköpings län
Kommun:	Vetlanda kommun
Socken:	Lannaskede socken
Fastighetsbeteckning:	Lannaskede stom 2:1

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Arkiv

Jönköpings läns museum (JLM)

Handlingar rörande Lannaskede gamla kyrka.

Riksantikvarieämbetet

Digitala söktjänster. Fornsök. Fotografer rörande Lannaskede gamla kyrka.

Otryckta källor

Svensk Klimatstyrning AB. 2009. Klimatanalys Lannaskede gamla kyrka.

Tryckta källor och litteratur

Börjesgård, Britt-Marie. 2013. *Lannaskede gamla kyrka. Antikvarisk medverkan i samband med nytt styrsystem för värme*. Jönköpings läns museum, byggnadsvårdsrapport 2013:04.

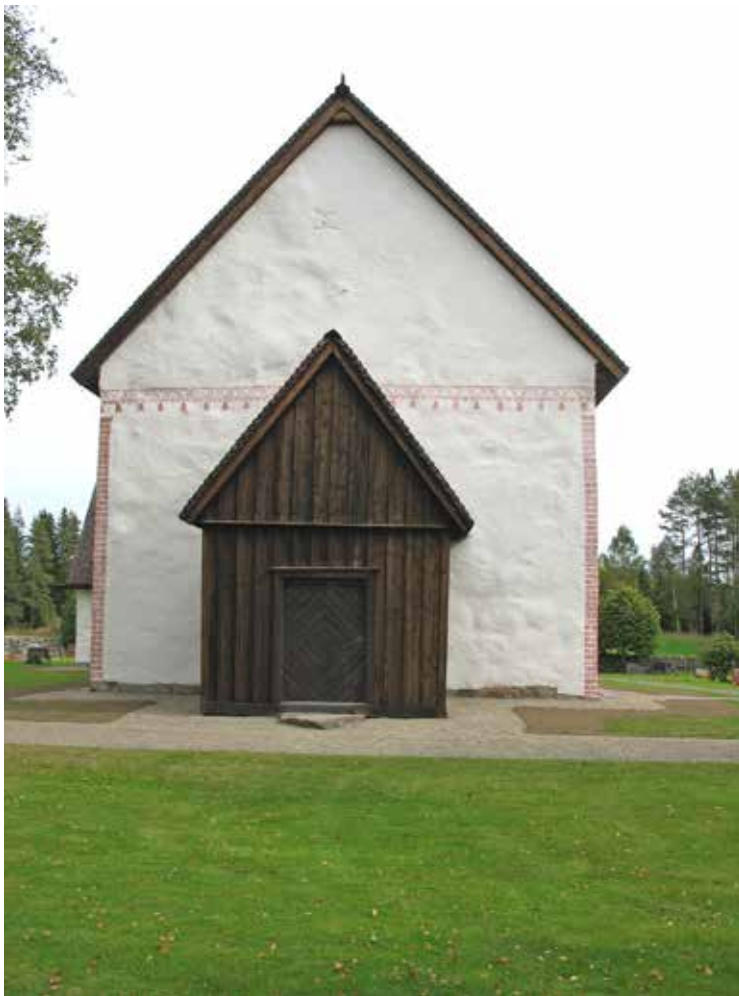
Gullbrandsson, Robin. 2008. *Fördjupad historik Lannaskede gamla kyrka*. Jönköpings läns museum, byggnadsvårdsrapport 2008:36.

Bilaga 1. Fotobilaga

Fotografier tagna vid slutbesiktningen den 17 september 2009.

Långhusets norra fasad och sakristians nordvästra.

Långhusets västra gavel.

Ett av de ommålade fönstren.

Den södra långsidan med den konserverade sandstensportalen.

Den konserverade stenportalen och trappan.

Ovan och ovan till vänster: Långhusets möte mot koret, från söder.

Till vänster: korportalen.

Koret och korabsiden från söder.

Ett av fönstren och en konserverad solbänk.

Sakristians östra vägg.

Sakristiefönstret med inträngd blästersand.

Det påförda materialet gick upp över ventilerna.

Bilder från slutbesiktning 2011 års arbeten, 7 november 2011.

Korets södra vägg med mötet mot långhuset och absiden.

Koret med korportalen.

Skador lagade efter byte av åskledare.

Korets södra vägg och korportalen.

Det rengjorda sakristiefönstret.

Den nyuppsatta hänggrännen vid södra korväggen med de smidda krokarna. (Foto från september 2011).

Bilaga 2. Materialspecifikation

MÅLARKALK AB

Hyllinge 2009-04-06

Jönköpings läns museum
Gunnel Rosenquist
gunnel.rosenquist@jkpglm.se

Angående framtagning och tillverkning av objektsanpassat putsbruk till Lannaskede gamla kyrka**Angående blandningsförhållande**

Enligt Era önskemål kan det vara aktuellt att ta fram och tillverka specialanpassade bruk för Lannaskede kyrka baserade på resultaten från "Prov 1" i den analys som vi ombesörjt för Er räkning, daterad 2008-08-04.

Av detta resultat framgår att ett bruk med ett blandningsförhållande motsvarande KC 80/20/800 0-2 mm och 80/20/650 0-3,5 mm.

Enligt riktlinjer från ansvarig antikvarie hos Er ska motsvarande bruk tillverkas med hydraulisk kalk som bindemedel istället för cement.

För att få fram putsbruk som fungerar tillsammans med dessa befintliga material med förutsättningen att de inte får bli för starka samt att de tillverkas med hydraulisk kalk föreslår vi följande:

Utstockningsbruk	KKh 80/20/650 0-4 mm (torrbruk)
Ytputs	KKh 80/20/800 0-2 mm (torrbruk)

Enligt analysen bedömer man det som sannolikt att en luftporbildande tillsats använts vid tillredningen varför vi förslagsvis gör detta även den nya blandningen.

Det finns även möjlighet att omvandla ovanstående recept, som ju är angett i vikttdelar, till volymdelar för att sedan tillverka bruket på våtsläckt kalk istället för torrsläckt. I ett sådant fall doceras den hydrauliska tillsatsen upp i portionsförpackningar som levereras separat för att tillsättas på plats.

Reservationer och förtydliganden

De aspekter som vi i första hand tar hänsyn till vid denna specialtillverkning är att blandningsförhållandet i bruken liknar det tidigare.

Det som vi i normalfallet inte har någon möjlighet att kontrollera är vilken styrka det sluthärdade bruket får i förhållande till de befintliga putserna, vi kan inte heller svara för i vilken utsträckning som bruket är pumpbart eller på andra sätt möjligt att applicera maskinellt. Detta gäller även exakta härdningstider samt exakt vattenmängd som vi i normalfallet inte heller har någon möjlighet att kontrollera.

En normal receptframtagning kostar 1000 kr (exkl. moms), detta innebär att vi plockar fram ett recept, tillverkar en provsats och lägger in bruket i vårt referensbibliotek för framtida tillverkning och skickar en provsats till kunden.

Kontor / Lager / Kalkslageri	Telefon	Fax	Plusgiro	Bankgiro	Org.nr.
Hyllingegården Brogårdavägen 11 260 61 Hyllinge	042-22 50 18	042-23 41 85	7 72 42-6	653-2360	556052-6682

MÅLARKALK AB

Om man har specifika önskemål om exempelvis kontroll av pumpbarhet, härdningstider eller dylikt så kontrolleras och debiteras detta separat till en kostnad av 695 kr/tim (exkl. moms).

Prov på arbetsplatsen

Vi rekommenderar alltid att ett prov utförs på platsen på de aktuella ytorna för att bedöma brukets kulör, struktur, styrka och egenskaper avseende härdning och benägenhet att spricka vid krympning.

Normalt sett så är det inga problem med bruk av ovanstående typ, de är ganska lika ett lufthärdande kalkbruk, något mera bindemedelsrika och med en mindre tillsats av hydraulisk kalk.

Det man bör lägga vikt på vid denna provapplicering är framförallt hur bruket beter sig och hur pass snabbt det blir härdar och blir stabilt nog för att applicera efterföljande påslag.

En bra regel är att föregående påslag ska vara sugande och så pass stabilt att man inte utan ansträngning ska kunna göra märke i putsen då man trycker med tummen, detta tar normalt 1-4 dagar.

När det gäller för- och eftervattning så ska även detta utföras under det inledande provet för att få ett så korrekt resultat som möjligt. Vid arbete med ovanstående typ av bruk rekommenderar vi att förvattning utförs omsorgsfullt och efter behov.

Eftervattning ska utföras i minst sju dygn efter avslutad putsning.

Arbete får inte heller utföras i höga temperaturer eller i direkt solljus.

Om det föreligger några oklarheter kring ovanstående eller om jag missuppfattat någon del av Era önskemål så kontakta mig gärna för vidare diskussion.

Med vänliga hälsningar

MÅLARKALK AB

Produkter och kunskap för byggnadsvård

Daniel Nymberg

Kontor / Lager / Kalkslageri	Telefon	Fax	Plusgiro	Bankgiro	Org.nr.
Hyllingegården Brogårdavägen 11 260 61 Hyllinge	042-22 50 18	042-23 41 85	7 72 42-6	653-2360	556052-6682

Bilaga 3. Rapport stenkonservering

KONSERVERINGSRAPPORT

Konservering av Lannaskede gamla kyrkas sydportal och fönsterbänkar

STENKONSERVERING VÄST

Postadress:
Box 8712
402 75 Göteborg

Telefon och fax:
031 – 56 47 63

Mobil:
0706 25 67 63
0703 07 16 66

E-post:
stefan@stenkonserveringvast.se
nils@stenkonserveringvast.se

Göteborg 28 september 2009

På uppdrag av kyrkonämndens ordförande Kjell Gunnarsson samt Lannaskede kyrkliga samfällighet har Stenkonservering Väst konserverat kyrkans sydportal och dess fönsterbänkar. Arbetet utfördes i etapper från och med midsommarveckan och avslutades i och med slutbesiktningen i mitten av september 2009.

Arbetet har delvis följt det åtgärdsprogram som Stefan Holmgren på Stenkonservering Väst sammanställde 2007 med modifieringar som gjordes innan arbetet påbörjades. Konserveringsåtgärderna förankrades och godkändes av Mattias Sörensen på Jönköpings Läns Museum. Stenkonserveringen utfördes av konservatorerna Stefan Holmgren, Nils Klahr samt assistent Lisa K Holmgren. Under arbetets gång har en dialog förts på plats med Konservator Gunnel Rosenquist och Byggnadsantikvarie Britt-Marie Börjesgård, båda från Jönköpings Läns Museum. Britt-Marie var tillika antikvarisk kontrollant för vårt arbete.

Kyrkans sydportal

Baldakinportalen är uppförd i sandsten. Själv baldakinen påträffades vid grävningar i marken framför portalen på 1930-talet. Man fann då de båda kolonnbaserna, en del av ett kapitel och några sandstenskvarrar från rundbågen, resten fick nyhuggas.

Rengöring

Portalens baldakin, kolonner och baser var stabila och tålde rengöring med vatten och borste. Alger och lavar avlägsnades. De fogar som var i dåligt skick ersattes med hydrauliskt kalkbruk. En gammal lagning av ett större fragment på det högra kapitalet frigjordes och den gamla rostiga dubben byttes ut. Mindre fogar och sprickor fylldes/lagades med pigmenterat stenlagningsbruk.

Portalen före och efter konservering

Den kalkade och bemålade inre delen av portalen torrborstades. Här bestämdes i samråd med Gunnel Rosenquist att vi skulle undvika rengöring med vatten eftersom det gamla dekormåleriet och kalkskiktet skulle bevaras utan att ifyllas. Fogar fogades med kalkbruk.

Den yttre trappstenens fogar rensades och fogades om med KC-bruk.

Höger kapitäl före konservering

Höger kapitäl efter konservering

Rengöring av trappsten

Portal efter konservering

Fönsterbänkar

Samtliga fönsterbänkar kontrollerades, torrborstades, gamla svaga lagningar avlägsnades och murades om med pigmenterat B-bruk.

Material och produkter som använts vid konserveringen

Lagningar på portal: Stenlagningsbruk. Tillverkare: Stenteknik i Stockholm HB

Lagningar på fönsterbänkar: B-bruk. Tillverkare: Maxit AB

Fogar inne i portalen: Specialbruk SB 213. Tillverkare: Målarkalk AB

Fogar på baldakinen: Stenlagningsbruk. Tillverkare: Stenteknik i Stockholm HB

Fogar på trappstenen: KC-bruk. Tillverkare: Maxit AB

Dubbning kapital: Syrafast gängstång

Limning kapital: Billys stenlim. Tillverkare: Stenteknik i Stockholm HB

Pigment: Torrpigment. Ockra, grön umbra och järnoxidsvart

Foto

Nils Klahr

Nils Klahr

Konservator

Under sommaren 2009 restaurerades och konserverades putsfasaden på Lannaskede gamla kyrka. Arbetena hade föregåtts av en längre tid av klimatmätningar och andra utredningar relaterade till fukt i vissa av kyrkans murar.

Under hösten 2011 sattes en hängränna upp vid korets södra vägg och vissa garantiåtgärder utfördes.

